

26.06.2018

Експертні дебати «Майбутнє української науки: місія (не) можлива?»

19 червня 2018 р. в Українському інституті майбутнього відбулись експертні дебати з теми: «Майбутнє української науки: місія (не) можлива?», до яких долучились і представники Національної академії наук України. Пропонуємо коротко ознайомитися з деякими ключовими тезами, які пролунали під час обговорень ([Наукова молодь НАН України](#)).

Спікерами заходу стали віце-президент НАН України, директор Інституту теоретичної фізики імені М. М. Боголюбова НАН України академік А. Загородній, заступник голови Ради молодих вчених НАН України, молодший науковий співробітник лабораторії інтегровних систем відділу математичних методів в теоретичній фізиці Інституту теоретичної фізики імені М. М. Боголюбова НАН України кандидат фізико-математичних наук Ю. Безверщенко, заступник голови Наукового комітету Національної ради України з питань розвитку науки і технологій, професор Інституту високих технологій Київського національного університету імені Тараса Шевченка доктор фізико-математичних наук О. Колежук, співзасновник Українського інституту майбутнього, голова підкомітету з питань інноваційної діяльності та інтелектуальної власності Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, народний депутат України О. Скрипник, генеральний директор Директорату науки Міністерства освіти і науки України Д. Чеберкус, віце-президент Київської школи економіки, перша заступниця Міністра освіти і науки України (2014–2016 рр.), старший викладач кафедри політології Національного університету «Кієво-Могилянська Академія» І. Совсун. У режимі скайп-зв'язку до розмови долучилася виконавчий директор Українського наукового клубу кандидат біологічних наук Н. Шульга. Модерував дебати редактор Інтернет-порталу «Дім інновацій», співведучий науково-популярної програми «Академія наук» на радіостанції «Радіо НВ» журналіст Д. Сімонов.

Розпочинаючи дебати, Д. Сімонов пояснив, що спікери спробують з'ясувати, як потрібно змінити модель управління науковою сферою, аби зберегти науку і зробити її основою інноваційного розвитку нашої держави. За його словами, з тим, що такі зміни потрібні, погоджуються практично всі зацікавлені сторони (стейкхолдери), але щодо того, якими саме мають бути ці зміни, думки розходяться, нерідко досить радикально.

Першим висловився академік А. Загородній, який зазначив, що структура наукової сфери України визначається Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» і в основному відповідає організації науки в країнах Європейського Союзу та світу, за якою наука представлена і в університетах, і в академіях наук та інших наукових структурах, які займаються виключно науковими дослідженнями (в тому числі фундаментальними), котрі фінансуються з державного бюджету. Як приклади вчений навів Академію наук Китайської Народної Республіки (складається зі 104 науково-дослідних інститутів, 12 регіональних центрів, 3 університетів, 11 допоміжних організацій і налічує у своїх лавах 67,9 тис. співробітників, із них 56 тис. науковців; бюджет – \$ 6,8 млрд), Австрійська академія наук (влаштована за тим же принципом, що й НАН України, і складається з 28 інститутів, у яких працюють 1,7 тис. осіб, та має річне фінансування в обсязі 110 млн євро), Об'єднаний дослідницький центр Європейської Комісії (JRC) (складається з 6 центрів (40 лабораторій), 3 тис. співробітників і має бюджет в обсязі 330 млн євро; здійснює науковий супровід усіх питань діяльності Європейської Комісії), Національний інститут здоров'я США (його бюджет дорівнює третині всього бюджету, який виділяється у США на наукові дослідження, має у своєму складі 27 науково-дослідних інститутів; український аналог – Національна академія медичних наук України), Товариство Макса Планка (ФРН; 84 інститути, в тому числі 5 за межами ФРН, 23 тис. працівників, бюджет – 1,9 млрд євро). «Структура і функції цих організацій дуже близькі до того, що ми маємо в Україні. Крім того, основні засади використання бюджетних коштів в Україні мають ті ж складові, що й у країнах Європи та США, а саме – базове фінансування наукових інституцій і, друге, потужна грантова підтримка наукових досліджень. Очікуємо, що в Україні це зможе забезпечити Національний фонд досліджень, який от-от має бути створено. Висновок такий: нам здається, що немає потреби в докорінній зміні системи організації науки в Україні. Така докорінна зміна може стати руйнівною, як це вже трапилося з низкою академій наук колишніх республік Радянського Союзу, коли вони, фактично, були знищені й зникли. Отже, виглядає за доцільне говорити лише про зміну пропорцій між названим складовими фінансування з метою досягнення наявних у країнах Європейського Союзу пропорцій та про ефективність використання бюджетних коштів. Це – два ключові моменти, на яких і потрібно концентруватися. Ну, й очевидно, необхідною є імплементація багатьох положень нового Закону «Про наукову і науково-технічну діяльність». Якщо говорити про основні напрями вдосконалення функціонування наукової сфери, то Національна академія наук бачить серед них такі: це – оптимізація мережі наукових установ на підставі їх оцінювання з урахуванням досвіду провідних зарубіжних наукових установ, тобто оцінювання за новою методикою, яка враховує досвід такого оцінювання в Європі. Очевидно, що тут

за подібною методикою здійснюватиметься і державна атестація наукових установ, і це дуже важливий елемент подальшого розвитку наукової сфери. По-друге, це інвентаризація матеріально-технічної бази наукових установ та впровадження програм модернізації парку наукових приладів. Передусім слід з'ясувати, які в нас є структури, котрі вже не слугують розвитку науки, і розібратися з ними, щоб, можливо, передати їх на приватизацію. Але тут дуже важливо, аби кошти, отримані від приватизації, було спрямовано на розвиток науково-технічної сфери. Далі – суттєве збільшення частки грантової підтримки наукових досліджень за рахунок загального збільшення фінансування. Бо, нагадаю, згідно з Законом [України «Про наукову і науково-технічну діяльність»], базове, тобто інституційне, фінансування не має зменшуватись. А от якраз Національний фонд досліджень має стати поважною структурою, яка профінансує ті потреби, які нині має наукова спільнота. Очевидно, що потрібне запровадження на державному рівні законодавчих стимулів для посилення інноваційної діяльності підприємств. Потрібна активізація науково-технічного співробітництва, розширення членства України в провідних наукових центрах та програмах ЄС. Ну і підтримка на державному рівні наукової молоді. Це є обов'язковим. Без цього подальший розвиток української науки, фактично, неможливий, тому що ви знаєте, певно, що відтік талановитої молоді зараз зашкалює. Вже їдуть не лише кандидати наук, не лише магістри – їдуть уже бакалаври і навіть вступники до університетів. Для прикладу скажу, що в Київському національному університеті [імені Тараса Шевченка] я викладаю спецкурс на кафедрі квантової теорії поля, де дев'ять студентів-бакалаврів. П'ятеро з них уже мають запрошення в дуже престижні університети – в Кембридж, у Лейден, Мюнхен, Дрезден і так далі. Тобто з цим потрібно щось робити. І Академія вже робить дуже багато в цьому плані. Зокрема, запроваджено нову методику оцінювання ефективності діяльності наукових установ – із дуже серйозними критеріями, вироблену на основі німецького досвіду. Цей досвід використовувався після об'єднання Німеччини, коли потрібно було вирішити долю інститутів Академії наук Німецької Демократичної Республіки – і таке оцінювання було проведено. Десь половину інститутів було визнано ефективними й інкорпоровано в наукові асоціації – Товариство Макса Планка чи Асоціацію Лейбніца – і вони продовжують працювати. З молоддю дуже критичне питання, тому ми зараз плануємо цілу низку заходів. Зокрема – це знову ж таки німецький досвід – ми плануємо створити умови для молодіжних дослідницьких груп і лабораторій в інститутах Академії. На це передбачено дуже серйозне фінансування, яке здатне буде забезпечити і дуже пристойну заробітну плату цим молодим людям, і можливості поїздок на конференції, на стажування. Але тут є й вимога до керівників цих груп – вони повинні мати досвід серйозної міжнародної співпраці», – зазначив А. Загородній і підсумував: «Повторю, що система організації науки цілком відповідає тому, що є в Європі і світі. І мова повинна йти про зміни пропорцій між інституційним, тобто базовим, і грантовим фінансуванням. І, звісно, потрібно зробити все, щоби підвищити ефективність діяльності й Національної академії наук, і дослідницької частини національних університетів. Я би ще раз застеріг від якихось революційних трансформацій, які можуть стати руйнівними».

Д. Чеберкус висловив позицію Міністерства освіти і науки України з питання створення ефективної системи управління вітчизняної науковою сферою і зазначив, що, попри те, що наука в нашій країні дійсно недофінансована, її фінансове забезпечення «вже відштовхнулося від дна» (таким дном Д. Чеберкус назвав 2016 р. із бюджетним забезпеченням науки на рівні 0,16 % ВВП). Він також розповів про принципи, на яких має ґрунтуватися система управління наукою.

Далі слово отримав О. Колежук, котрий зосередився на пропозиціях Наукового комітету Національної ради з питань розвитку науки і технологій щодо моделі реформування науки, які після першого засідання Ради було офіційно подано до Кабінету Міністрів України. На думку членів комітету, нині загальна система управління наукою в нашій країні є неефективною: «У нас абсолютно фрагментована система управління наукою, освітою й інноваціями, складові якої відірвані одна від одної. Це – одна з причин нашої неефективності. Зв'язки науки, промисловості й освіти розірвані, тобто «інноваційний вихід» нашої науки низький. Він обумовлений переважно не так низькою якістю науки, як розірваністю цих зв'язків. Наше наукове обладнання критично застаріло, а рівень «вбудованості» в світові наукові процеси низький. Через велику бюрократизованість наукової сфери часто відбувається підміна науки її імітацією». Слід також відзначити, що наукоємність ВВП України (0,16 % у 2016 р.) вдесятеро нижча від середньоевропейського рівня. Річні витрати на одного науковця складають близько \$ 8,8 тис. (це – 24 % від рівня Румунії, 14 % – Польщі, 5 % – ЄС). В Україні найнижча в Європі частка дослідників – всього 0,39 % зайнятого населення. Кількість дослідників не поповнюється, оскільки талановита молодь виїжджає дедалі активніше – вже на ранніх стадіях здобуття освіти. Підсумовуючи, О. Колежук навів перелік першочергових кроків, які потрібно зробити для активного просування реформи наукової сфери.

Ю. Безвершенко почала своє слово про реформу з того, що Україна має відповісти собі на запитання, чи потрібна їй наука, і якщо потрібна – то навіщо. Вчена торкнулася питання ефективності вітчизняної науки, можливостей саморегуляції науковців у своїй професійній діяльності та меж державного управління в цій сфері, а також розповіла про можливі кроки, які слід зробити для поліпшення стану української науки та українських науковців.

О. Скрипник поділився власним баченням реформування наукової сфери України.

І. Совсун зазначила, що нова модель управління наукою має базуватися на принципах справжності наукового пошуку та наукової дискусії. Вона також нагадала, що європейські країни поставили собі за мету збільшити обсяг фінансування науки до рівня 3 % ВВП. На думку І. Совсун, українська ситуація з недофінансуванням досліджень є відображенням цінності науки для нашої країни чи, точніше, відсутності такої цінності. Аби змінити цей стан справ, потрібна постійна відкрита, публічна дискусія в науковому середовищі, оскільки вчені відповідальні перед суспільством та майбутніми поколіннями. Важливо не тільки не втратити здобутки, а й примножити їх. З іншого боку, національній еліті бракує волі та відповідальності у формуванні наукової політики.

По завершенні останнього виступу спікери відповіли на запитання модератора, зокрема про участь НАН України в інноваційній діяльності, місце університетів у майбутній моделі управління науковою сферою та залученість приватного бізнесу до наукових досліджень.

Потому слово було надано Н. Шульзі, котра зосередилася на проблемах процесу реформування національної наукової сфери.

Далі учасники мали змогу поставити запитання одне одному (про реакцію наукової спільноти на окремі випадки академічної недоброчесності, вікові обмеження щодо перебування на адміністративних посадах у наукових установах і закладах вищої освіти, врахування результатів міжнародного аудиту національної наукової сфери у процесі реформування останньої, участь українських учених у виконанні проектів за програмою «Горизонт 2020», процедурні питання формування нових органів, котрі опікуються реформуванням науки в Україні) та відповіли на запитання із залу (щодо діяльності Наукового комітету Національної ради України з питань розвитку науки і технологій, багатоканальності джерел фінансування наукових досліджень, виконання планових наукових тем).

Далі Н. Шульга в режимі бліц поставила запитання всім учасникам, поцікавившись, який крок вони вважають головним для прискорення реформування української наукової сфери. На думку А. Загороднього та Д. Чеберкуса, ключовим у цьому плані має стати утворення й початок роботи Національного фонду досліджень України, котрий фінансуватиме наукові дослідження на конкурсній основі. О. Колежук вважає, що головну роль у процесах реформування науки має відігравати Національна рада України з питань розвитку науки і технологій, яка планувалась як «майданчик для семи няньок, у яких дитя без ока». За словами І. Совсун, головна перешкода, котру слід подолати при реформуванні науки, – це проблема відсутності довіри. О. Скрипник стверджує, що вкрай важливо створити дослідницькі університети з ключовими лабораторіями на їхній базі. Як наголосила Ю. Безвершенко, в Уряді потрібен «драйвер наукової реформи, який матиме від наукової спільноти мандат на рішучі дії і для якого ця реформа буде пріоритетною».

На завершення дебатів кожному зі спікерів було надано слово для підбиття підсумків.

А. Загородній торкнувся оцінювання ефективності діяльності наукових установ, нова методика якого вже апробована й застосовується в Національній академії наук України, та нових бюджетних програм фінансування науки як відходу від рівномірного розподілу державних коштів.

Д. Чеберкус зазначив, що стейкхолдери мають дійти певного узагальненого й узгодженого рішення про те, як слід діяти далі. Він також наголосив, що наукова реформа, як і будь-яка інша реформа, має супроводжуватися додатковим фінансуванням.

О. Колежук висловив побажання, щоб дискусії, подібні до дебатів в Українському інституті майбутнього, відбувалися ближче до центрів ухвалення рішень, аби ці центри дослухалися до експертної думки. Він також привернув увагу до низького, на його думку, рівня самоорганізації українських учених і висловив побажання щодо створення галузевих професійних асоціацій

науковців, які, зокрема, реагували б на випадки академічної недоброчесності серед своїх колег.

Ю. Безвершенко наголосила, що головне – це конструктивність дискусій про науку. Крім того, за її словами, лише вчені можуть поставити проблеми та потреби сфери своєї діяльності на порядок денний, вносячи конкретні пропозиції, в тому числі й щодо поліпшення управління наукою.

О. Скрипник зазначив, що вчені мають змінювати наукову сферу із власної ініціативи, інакше ці зміни можуть прийти ззовні. На його думку, саме наука має стати рушієм змін в Україні. На жаль, катастрофічність її (науки) нинішнього стану спричинена тим, що вона поки що не належить до державних пріоритетів.

І. Совсун відзначила необхідність продовження відкритих, публічних, чесних, самокритичних дискусій про науку.

Відеозапис дебатів: <https://youtu.be/n15I0t3kSJc>.

Повна стенограма доступна за посиланнями:

<https://site.ua/anton.senenko/13983-maybutne-nauki-v-ukrayini-misiya-nemojliva---stenograma-zustrichi-chastina-1-dopovidi-spikeriv/>

<https://site.ua/anton.senenko/13984-maybutne-nauki-v-ukrayini-misiya-nemojliva---stenograma-zustrichi-chastina-2-dopovidi-spikeriv/>

<https://site.ua/anton.senenko/13985-maybutne-nauki-v-ukrayini-misiya-nemojliva---stenograma-zustrichi-chastina-3-diskusiya/>

<https://site.ua/anton.senenko/13982-maybutne-nauki-v-ukrayini-misiya-nemojliva---stenograma-zustrichi-chastina-4-zapitannya-sluhachiv/>

Більше світлин із заходу – у фотоальбомі на Facebook-сторінці Академії: <https://www.facebook.com/NASofUkraine/posts/1879182129047908>.